

Уш – Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. Н. Ушакова: В 4 т. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1935-1940.

ФРР – Мелерович А.М., Мокиенко В.М. Фразеологизмы в русской речи: Словарь. – М.: Русские словари, Астрель, 2001. – 856 с.

ФСРБЕ – Нанова А. Фразеологичен синонимен речник на българския език. – София: Издателство «Хейзъл», 2005. – 1389 с.

ФСРЯ – Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – М.: Русский язык, 1986. – 543 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.

Юрч-1972 – Юрчанка Г.Ф. І коціца, і валіца: Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны. – Мн.: Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.

Юрч-1977 – Юрчанка Г.Ф. Слова за слова (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны). – Мн.: Навука і тэхніка, 1977. – 272 с.

Янк – Янкоўскі Ф. Беларуская фразеалогія. – Ел. ресурс: <<http://jankouski.by.ru/stpradm.htm>>.

NKPP – Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich / redakcja. Julian Krzyżanowski. – T. 1-4. – Warszawa: P.I.W., 1969-1978.

SFJP – Skorupka St. Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1985. – T. 1. – S. 788; T. 2. – S. 905.

SFWP – Bąba S., Liberek J. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. – Warszawa: PWN, 2001. – 1096 s.

SJP – Słownik języka polskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2003.

Сфера наукових інтересів: зіставна фразеологічна семантика, лінгвокультурологія.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Каламаж - кандидат філологічних наук, доктор гуманістичних наук Інституту Східнослов'янської філології Опольського університету (м. Ополь).

Наукові інтереси: історія мови, лінгвостилістика, лінгвокультурологія.

РЕЛІГІЙНА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ ЗРАДА/TREACHERY В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Неллі ПАНФІЛОВА (Кіровоград)

У статті розглядається біблейська складова концепту зрада/treachery в українській та англійській мовах, її мовно-культурна специфіка. Аналізуються спільні та відмінні компоненти зазначеного концепту, що утворилися під впливом релігійного фактору.

The paper deals with the biblical element of the concept зрада/treachery in the Ukrainian and English languages, its cultural peculiarity. Similar and different components formed under the influence of the religious factor are described.

Метою статті є дослідження біблейської складової концепту зрада в українській та англійській мовах. Як зазначає Н. Мечковська, «релігійно-конфесійні фактори відігравали (і відіграють!) визначну роль у долі мов та, ширше, в історії людської комунікації. Це зрозуміло, якщо брати до уваги, ... що релігія – це заповітні для людства смисли» [5, 4].

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки значна кількість мовознавчих досліджень здійснюється в рамках когнітивного аспекту, а

саме, дослідження шляхів репрезентації, збереження, осмислення та використання знань у мовленнєвій діяльності.

На думку О. Городецької, «розвиток когнітивного підходу до мовних явищ сприяв дослідженню мовних форм як результату концептуалізації світу людською свідомістю, а їх значень – як певних структур знань, концептів, що закріплені мовними знаками» [3, 7]. Одним із основних понять когнітивної лінгвістики визначається «концепт», який, як вважає Ю. Степанов, є «наче згусток культури у свідомості людини: те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини» [8, 43].

У лінгвістичних працях кінця ХХ століття (Н. Арутюнової, О. Кубрякової, Р. Фрумкіної, Ю. Степанова, Д. Лихачова, А. Вежицької) концепт визначається як набір смислів, якими оперує людина у процесі своєї ментальної діяльності та пізнання світу. З погляду Г. Огаркової, «визнання культурної специфіки мовних картин світу приводить до акцентування у визначеннях концепту його етнічної маркованості» [7, 5], тобто, концепт визначається як одиниця колективного знання/ свідомості, яка має мовне вираження та позначена мовно-культурною специфікою [2].

Актуальним є вивчення репрезентації одного й того самого концепту в різних мовних культурах з метою виявлення загальних та національно-специфічних компонентів в структурі понятійних значень концепту.

Метою статті є розглянути релігійну складову концепту *зрада* в українській та англійській мовах, встановити спільні та специфічні риси компонентів, які входять до зазначеного концепту.

У своїй монографії «Язык и религия» Н. Мечковська, аналізуючи зв'язок релігії та мови, констатує: «якщо мова – це універсальна оболонка суспільної свідомості, то релігія, а точніше, міфолого-релігійна свідомість людства – це загальне джерело самих глибоких та життєво важливих смислів суспільної свідомості» [5, 36].

Концепт *зрада* для християнського світу нерозривно пов'язаний із образом Юди. Вчинок Юди сприймається як «вічна парадигма відступництва, зради» [6, 580].

В українській мові і зараз юдою називають зрадника, запродавця: – *Скільки за душу береш? – закричав я,.. – почім земляків продаєш, іудо?* (І. Муратов). Негативна конотація та емоційно-оціночне ставлення до понять, що референціюються цією одиницею, у словнику позначаються маркерами емотивності та стилістичної забарвленості: зневажливе, лайливе слово.

В англійській мові саме одиниця *traitor* раніше часто використовувалася на позначення Іуди Іскаріота: *Said Christ, even to the very Traytour that did seek and suck his blood* (Трапп); *It is – Oh, where shall Brandan fly? – The traitor Judas, out of hell* (М. Арнольд). Ім'я *Judas* для англomовного християнського світу стало загальною назвою зрадника, особливо такого, що удає з себе щирого друга, напр.: [*King Richard II:*]

Three Judases, each one thrice worse than Judas! (В. Шекспір). У словнику Oxford English Dictionary [11] лексема *Judas* містить, крім семи ‘*traitor*’ (зрадник), ще й інший компонент ‘*the worst kind*’ (найгіршого типу), тобто йдеться про найогидніших, найпідліших зрадників: *Such unnatural monsters, such trayterous Judases, such execrable infamous Apostates as these* (Прінн).

Також українські та англійські словники фіксують низку фразеологічних зворотів, що беруть своє походження зі зради Іуди.

Згідно з Біблією, за своє зрадництво Іуда отримав винагороду – тридцять срібників (Матвія 26:15; Луки 22:3-6, 47-48), звідси й фразеологізми *Юдині (Юдині) срібняки (срібники); тридцять срібників (срібляників)*, що позначають будь-яку винагороду за зраду, ціну зради: – *Цьому нечестивцю і тридцять срібників не обтяжать ні кишені, ні совісті...* (М. Стельмах); *У Поляченка відберуть його 30 срібняків, щоб «умаслити» комуністів?* (express.ua). В англійській мові також зафіксований подібний зворот: *thirty pieces of silver* чи ***Judas' 30 Pieces of Silver***: *He had thrown his humanity into the gutter, he had betrayed the trust that men place in one another, and with his thirty pieces of silver he had bought ... what had he bought?* (Дж. Вейн).

У Слові Божому йдеться про те, що щоб вказати солдатам, хто є Ісус та кого треба схопити, Іуда цілує Христа (Матвія 26:48). Ці події знайшли своє відображення у семантиці фразеологічного звороту *Іудин (Юдин) поцілунок*, що позначає лицемірний, нещирий поцілунок чи вчинок людини, яка облесливістю приховує свою зраду чи зрадницький вчинок під виглядом доброзичливості, приязні. Зворот маркований позначкою – зневажливий: *На перше місце у політичному лексиконі останнім часом в Україні замість «євроінтеграції», «майдану» і «революції» вийшло ... слизьке, як поцілунок Юди, слово – «зрада»* (В. Базів).

В англійській мові зворот *a Judas kiss* також позначає зрадницький поцілунок, схожий на поцілунок Юди, за допомогою якого він вказав стражі в Гетсиманському саду на Ісуса Христа, що пізніше призвело до його загибелі. Через це такий поцілунок називають *kiss of death* чи *Judas trick*: *He bent and kissed her forehead – a Judas kiss, he has thought up to now, but not so tonight* (Т. Драйзер).

Як відомо, зрадивши Ісуса, Юда пізніше сам повісився на дереві багряника, яке в англійській мові позначається такими одиницями, як *the Judas-tree* чи *Judas thorn*: *The Judas tree was considered a favourite of witches, «perhaps on account of its traditionary association with the apostle»* (Т.Ф. Тіселтон-Дайер). В українській мові «Юдиним деревом» у народі називають не тільки багряник, а й осику, хоча в «Словнику української мови» зазначена одиниця не зафіксована: *Зтужіле за шелестом вітру й за гомоном листу арештантське вухо чітко розрізняло,.. як тремтить смутна осика... Осика – дерево жалоби. Дерево, на якому повісився Юда...*

(І. Багрянний). *А в день виборів тут, кажуть, зненацька зацвів багряник, його ще називають Юдиним деревом, тим, на якому буцімто повісився Юда Іскаріот. Тут цю подію називають знаковою* (О. Крючков, О. Солов'єнко).

Тільки в англійській мові з іменем Юди пов'язують спеціальну решітку, щілину чи отвір для нагляду за в'язнями в тюремній камері, яка позначається одиницями *judas window* та *judas-hole*: *...the judas window of the cell door slammed down* (Д. Чепл).

Негативне ставлення до Юдиного вчинку відобразилось у досліджуваних словах творенням різноманітних фразеологічних одиниць або похідних лексем, що відбивають ті або інші факти пов'язані з відомостями про Юду. Наприклад, руде волосся в англійців може позначатися прикметником *judas-colored*, бо вважається, що у Юди волосся було рудим, наприклад: *...there is treachery in that Judas-colored beard* (Дж. Драйден).

Носіями української мови використання імені Юди здійснюється у лайливих, зневажливих висловлюваннях. Таким, наприклад, є фразеологічний зворот *Іудине (юдине) плем'я* (*поріддя, коріння* та ін.), що позначає зрадників, особи, які метафорично є нащадками Іуди: *І все одно іудиному корінню недовго звиватися* (М. Стельмах).

Зворотом *judas goat* англійці позначають тварину-вожака, що використовується як приманка, яка веде своє стадо на забій: *...as sheep led by a Judas goat* (Дж. Рич). Прослідковується паралель між Юдою, який належав до оточення Христа, але став причиною смерті свого Вчителя, та тварини, яку використовують для приманки.

Проте не тільки ім'я, а й прізвище Юди *Iscariot* в англійській мові стало синонімом зрадника. У лексемі *Iscariot*, що фіксується у словнику OED, теж міститься сема 'traitor' (зрадник), проте в еквіполентній опозиції *Judas – Iscariot* диференційною виступає сема 'accursed' (проклятий, ненависний) одиниці *Iscariot*: *Those .. he deemed Iscariots to a Divine cause* (Е. Дженкінз).

На позначення зрадництва, пов'язаного з вчинком Юди, в українській мові утворені й складні лексеми, у внутрішній організації яких міститься сема 'іуда', яка вже засвідчує перехід власної назви до апелятивної лексеми. Такою одиницею, наприклад, є лексема *христопродавець*, тобто «запроданець, зрадник, іуда»: – *Мій вам уклін, Софіє Владиславівно! – З христопродавцями не вітаюсь! – одрізала сивоброва жінка* (І. Драч). У словниках ця одиниця має маркування як застаріла та лайлива.

В англійській мові в словнику OED [11] в коментарях до одного зі значень лексеми *sell* (продавати) відзначається, що зараз при тлумаченні одиниці *sell* (продавати) мова йде про зраду за певну ціну чи для отримання собі певних переваг, а раніше мова йшла переважно про зраду Христа Юдою. Розширення значення відбулося через те, що будь-яке

запроданство за матеріальний зиск для віруючої людини схоже на зраду Юди: *There can be no moral doubt .. that there were traitors in the Turkish ranks, and that the Turkish Army was more or less sold* (Д. Уолслі).

В українських словниках зафіксовані й інші біблійні імена, які зараз слугують назвою зрадника. Наприклад, одним з біблійних символів зради є також Каїн, який віроломно вбив свого брата. Ім'я Каїна стало загальною назвою братовбивці та зрадника, лексема маркована як зневажлива: *Гострив [Мамай шаблюку] щодня, бо й тупив щодня, від каїнів усяких відбиваючись* (О. Єльченко). Підступні, лукаві вчинки, зраду та вбивство інколи називають *каїновим ділом*, а зрадливу людину – *каїною душою*: *[Іван:] Для неї [батьківщини] і про рідного сина забудеш, коли цей син звівся нінащо й каїнове діло чинить* (Я. Галан); *Люди зневажали його і називали каїною душою за підлий характер* (З газети). Негативне ставлення до зрадництва Каїна властиве ментальності українського народу, це знаходить відбиття в українській літературі, де, наприклад, існують твори з назвами, пов'язаними з фактом Юдиної зради. З-поміж цих творів неабияке місце посідає «Сад Гетсиманський» І. Багряного, оскільки вже сама назва містить семантику зрадництва Юди, відомого із Біблії. Зрозуміло, що й іншому зраднику – Каїну, тут відводиться неабияке місце: *«На щиті вогненному, на щиті золотому Каїн підняв Авеля на вила і так держить його. Держить перед очима, не дає й зморгнути... Вічна легенда про двох братів, вирізьблена на далекому місяці, бентежить душу, як і завжди, як і давно-давно колись в дні золотого дитинства, своєю трагедією, своєю таємничістю нерозгаданою – таємничістю неоправданої, кричущої зради. ...Щит золотий з дивною емблемою – емблемою зради – прип'ятий на чорно-синій емалі вічності, вогневіє в чотирикутнику вікна, за холодними ґратами»* (І. Багрянний).

Англійська лексема *Cain* перекладається в англо-українських та англо-російських як братовбивця, але власне в англійських тлумачних словниках, наприклад Oxford English Dictionary [11], Webster's Third New International Dictionary of the English Language [12], у лексемі *Cain* сема 'зрадник' відсутня. Проте зазначена лексема може використовуватися як евфемізм до слів «пекло» та «чорт», наприклад: *What in Cain,.. тобто Що, чорт забирай?..*

Лексема *Даліла* (чи англійською *Delilah*) як в українській, так і в англійській мовах позначає кохану біблійного героя Самсона, що зрадила його і видала ворогам, проте у сучасних досліджуваних мовах вона вже тлумачиться як зрадлива, підступна, хитра жінка: *...This is about as far as the French Delilah dare at present go in the public incitements of her Young Egyptian Samson* (Ф. Адамс); *Любов підкралась тихо, як Даліла, А розум спав, довірливий Самсон* (Л. Костенко).

Під впливом біблійної історії образ півня почали пов'язувати зі знаком відречення. Сама лексична одиниця *півень* (*cock*) не

використовується для позначення зради чи зрадника, але, як зазначають словники символів, «...історією, яка наклала відбиток на символізм цього птаха, стала легенда, що півень своїми криками відраховував три відречення від Христа його учня, майбутнього апостола Петра» [9, 277]. Саме тому «образ півня пов'язаний зі знаком відречення» [10, 385]. Ця християнська подія знаходить відображення у символізмі різних видів мистецтва, зокрема у живописі. Так, А.Дюрер зобразив фігуру зажуреного селянина у лахмітті, який сидить зверху на клітці зі встромленим у спину довгим мечем. У клітку поміщений півень – символ зради в середньовічному мистецтві, що й розшифровує зміст композиції. (<http://www.readbookz.com/book/204/7730.html>).

Крик півня віщує зраду, бо саме півень своїм криком відрахував три відречення апостола Петра від Христа. Цей факт знайшов широке відображення в українських художніх творах. Порівняйте: *Читав ...про відступництво Петра, що зрікся Вчителя, за ким півень прокричав двічі. На цім місці стара мати здригнула ... наче їй справді вчувся крик того півня чорної, глухої ночі, що віщував зраду...* (І. Багрянний); *Зрада... Відступництво Петра й відчуженість заспаних учнів. Самота... Безмежжя туги, нестерпний тягар відчаю... І крик далекого півня - провісника зречення й провісника близької муки, наруги й смерті... Зловісний крик півня... Крик безнадії... Триумф зла...* (І. Багрянний); *І півень заспівав, немов прорік: «Це ж зрада»* (В. Мартинюк). В англійській мові теж є подібні паралелі. Так, австралійський прем'єр-міністр В. Х'юз одного дня став жертвою злих нападів члена своєї ж партії. Коли зрадник закінчив говорити, прем'єр-міністр підвівся на ноги та приклав руку до вуха, а коли його колега запитав, що він робить, В. Х'юз сказав: *«I'm waiting for the cock to crow»* (*Я чекаю на крик півня*). Таким чином він вказував, що його, як і Ісуса, зрадили.

Зоонім змія (також *гад, гадина, гадюка, гадюченя*, тощо; *snake, serpent, viper, reptile, copperhead*) в українській та англійській мовах отримав асоціації зі злою, підступною людиною. Змій є символом людської зради...в християнському мистецтві, гаспид символізував присутність диявола та злих сил [1, 25]: *Хто видав нашу мученицьку таємницю? Яка гадюка заповзла в наш гурт* (Ю. Збанацький). Володимир Жмир в оповіданні «Пригода з Феогеном» використав для опису зради саме образ змії: *Хтось із богів підступно сіє розбрат в таборі. Змія зради вповзла поміж наші ряди!* (В. Жмир). Також англійський зоонім *snake* в одному зі своїх значень позначає зрадника, віроломну, невдячну людину: *[King Richard II:] O villains, vipers, damn'd without redemption! Dogs, easily won to fawn on any man! Snakes, in my heart-blood warm'd, that sting my heart!* (В Шекспір). Лексема *serpent* позначає людину, що здатна зрадити: *Mr. Pot ... ground his teeth ... and exclaimed, in a saw-like voice, – «Serpent»* (Ч. Діккенс).

Як зазначає Джек Трессідер у словнику синонімів, скорпіон вважався символом «смерті, покарання, відплати, мстивості, зради. У Біблії скорпіон – демонічна істота, у середньовічному мистецтві – знак смертельної зради...» [9, 339]. У переносному значенні скорпіон – це підла, підступна людина: [Нартал:] *Кубло гадюче! Перед ворогами під ноги стеляться, мов поздыхали, а перед братом сторчкака стають і раді закусати! Скорпіони!* (Леся Українка). В англійських словниках подібне значення одиниці *scorpion* не зафіксоване.

Лицемірна людина, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри, характеризується фразеологічним зворотом *вовк в овечій шкурі*: *Вона згадала всі вечори, які провела наодинці з цим зрадником, з цим Юдою, з цим вовком в овечій шкурі* (Я. Роціна). В англійській мові людину, яка приховує свої жорстокі наміри за дружніми манерами, також називають *wolf in sheep's clothing*: «...no matter what fascist regimes call themselves,» *Bill said, «they will always be recognized by their deeds. The wolf wears sheep's clothing to harry the flock* (К. Прічард). Зазначений зворот також має біблійне походження. Ісус, наставляючи своїх учнів, наповідав їм: *Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас в одежі овечій, а всередині хижі вовки* (Матвія 7: 15).

Християнську віру можна вважати однією з ланок, що зв'язує європейські народи. Наприклад, як відмічала К. Дубровіна, «Біблія є одним з джерел інтернаціональної фразеології» [4, 91], що й зафіксовано в матеріалі спостереження. При порівнянні концепту *зрада* та впливу Біблії на його формування в українській та англійській мовах бачимо, що, як в українській, так і в англійській мовах функціонують фразеологічні звороти біблійного походження: *вовк в овечій шкурі* – *wolf in sheep's clothing*, *Юдин поцілунок* – *a Judas kiss*, тощо. Іншими спільними компонентами є одиниці *Юда* - *Judas*, *Даліла* – *Delilah*, що в обох порівнюваних мовах утворилися під впливом Біблії. Зазначені фразеологізми та інші загальні елементи пояснюються приналежністю обох етносів до християнського релігійного світу. Існування специфічних елементів пояснюється особливостями розвитку значень власних назв, тому що навіть запозичені з одного джерела, одиниці функціонують та розвиваються в унікальному мовному та культурному середовищі, яке й здійснює на них вплив. Серед відмінних компонентів можна назвати українську лексему *Каїн*, що використовується на позначення не тільки братовбивці, а й зрадника чи англійську одиниці *judas-hole, judas-goat*, тощо.

Подальше дослідження може бути спрямоване на вивчення специфічних та загальних компонентів концепту *зрада* в українській та англійській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апостолос-Каппадона Д. Словарь христианского искусства. – М.: Урал LTD, 2000. – 272 с.

2. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика: Межвуз. сб. научн. тр. – Воронеж, 2002.– № 3.– С. 79-95.
3. Городецька О.В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003.
4. Дубовина К.Н. Особенности библейской фразеологии в русском языке // Филол. науки. – 2001. – № 1. – С. 91-98.
5. Мечковская Н.Б. Язык и религия. – М.: Агенство «ФАИР», 1998. – 352 с.
6. МНМ 1987 – Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – Т. 1. – 671 с.
7. Огаркова Г.А. Вербалізація концепту КОХАННЯ в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка.. – К., 2005. – 222 с.
8. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.
9. Трессидер Джек. Словарь символов / Пер. с англ. С. Палько. – М.: Фаир-Пресс, 2001. – 448 с.
10. Энциклопедия символов, знаков, эмблем (Сост. В. Андреева и др.) – М.: Локид, 1999. – 576 с.
11. [OED] – The Oxford English Dictionary: (On Historical Principles). – V. 1-12. – Oxford, 1933.
12. [WNID3] – Webster’s Third New international Dictionary of the English Language, Unabridged. In 3 vol. – Chicago; Toronto: Encyclopedia Britannica, Inc., 1976.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Неллі Панфілова – викладач кафедри англійської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: типологічне зіставлення мов, семантика, когнітивна лінгвістика.

ПРО РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ЧЕСНІСТЬ

Ірина ЧЕРНИШЕНКО (Кіровоград)

У статті наводяться основні результати експериментального дослідження концепту ЧЕСНІСТЬ в українській мові. На основі отриманих даних була побудована модель досліджуваного концепту та проаналізовані його когнітивні ознаки. Також пропонується описання структури концепту.

The paper presents the main results of the experimental research of the concept HONESTY in Ukrainian. The author suggests the model of the concept on the basis of the collected linguistic data and defines its main cognitive features. The description of the concept structure is given.

Глобальне завдання когнітивного лінгвокультурологічного дослідження – вивчити категоризацію світу й принципи вербалізації ментальних одиниць – концептів та їхнього функціонування в мегатексті, а також виявити культурно значущу інформацію та культурно значущі концепти певної мови.